

ARAP YARIMADASI'NDAKİ EKONOMİK ŞARTLARIN HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) HAYATINA VE HADİSLERE YANSIMASI*

Zeynep Canan KOÇAK**

Özet

Arap Yarımadası'nın coğrafi konumu, şartları ve iklim yapısı bölgenin ekonomik yapısı üzerinde önemli rol sahibidir. Yarımada'nın sıcak iklim kuşağında bulunmasının bir sonucu olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin sınırlı kalması, bölge halkını mecburen daha başka geçim kaynakları sağlamaya itmiştir. Yağma ve savaşlardan elde edilen ganimetler ile ticarî etkinlikler bu kazanç yollarından ikisidir. Bölgenin söz konusu ekonomik kaynakları ve buna dayalı etkinliklerin, halk kültürünü ve yaşamını yönlendiren önemli amillerden biri olduğu açıktır. Dolayısıyla söz konusu kültür ve yaşamın, bir bölge insanı olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşamına, tutum, davranış ve ifadelerine de aksettığı görülmektedir. Bu çalışma ile Arap toplumunun ekonomiye dayalı bazı uygulamaları ve düşünme biçimlerinin Hz. Peygamber ve hadisler üzerindeki yansımalarına işaret etmek amaçlanmıştır. Dolayısıyla ilk olarak, kısaca bölgedeki ekonomiye dayalı kültür hakkında bilgilere yer verilmiş daha sonra Hz. Peygamber'in bu kültürle ilişkili bazı uygulamaları ve hadislerinden örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Yarımadası, Câhiliye, Hz. Peygamber, Hadis, Ekonomi, Kültür.

THE REFLECTIONS OF ECONOMIC CONDITIONS IN ARABIAN PENINSULA TO THE PROPHET (P.B.U.H.) AND HADITHS

Abstract

Geographical position, conditions and climatic factors of Arabian Peninsula take an important role in economical activities of the area. Limitedness in agriculture and stockbreeding because of taking the peninsula in the scope of hot climate zone, prompts people to another sources of living. Trade and pillage are two of them. The economical structure of the Peninsula –particularly Hijaz- has a role in culture and life style of the people. Consequently, it seems that the economical culture reflects to life, attitude and hadiths of the Prophet (p.b.u.h.) as a person from the area. In this study, it's aimed to imply the reflections of economical activities and thoughts in the area to the Prophet and hadiths. In this direction, at first, knowledges about the culture of the area reasoned economy are given and then some of the revelant behaviours and hadiths of the Prophet are adduced.

Key Words: Arabian Peninsula, Jahiliyya, Prophet, Hadith, Economy, Culture.

Giriş

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) peygamber olmakla beraber, tarihî kimliği sabit bir beşer olması, O'nun, içinde bulunduğu zaman ve zeminle ilişkisini zorunlu kılar. Aynı zorunluluk doğal olarak hadisler için de söz konusudur. Kanaatimizce bu ilişkiyi anlamak, hadisleri anlamak için olmazsa olmaz bir şarttır. Aksini iddia etmek ise, Hız. Peygamber'in bir boşluğa konuştuğunu ya da

* Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak sunulmuş (2017) "Yerel Kültürün Hız. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi" başlıklı çalışmadan üretilmiştir.

** Dr., z.canankocak@gmail.com.

konuştuklarının muhatabı olan Arapların zihninde bir karşılığının olmadığını iddia etmekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yaşamının ve bize tevdi' ettiği hadislerin, bağlı oldukları zaman ve zeminden bağımsız telâkkî edilerek etraflarında örülü olan tarihî, kültürel ağ içerisindeki yerleri ve manaları dikkate alınmadan okunmaları, onları anlamsızlaştırmaya yol açacağı gibi, onlara kastetmedikleri manaları yüklemekle sonuçlanacaktır.

Arap Yarımadası'nın Coğrafi Konumu ve İklim Yapısı

Dünyanın en büyük yarımadası olan Arap Yarımadası Asya Kıtası'nın güneybatısında, Afrika Kıtası ile Asya Kıtası'nı birbirinden ayıran Kızıldeniz'in doğusundadır. Yarımada'nın kuzeyinde Mezopotamya ve Şam bölgesi, doğusunda Basra Körfezi, güneyinde ise Hint Okyanusu bulunur.¹

Arabistan, büyük kesimiyle sıcak ve kurak kuşakta yer aldığından, yağışı kıt ve yazları çok sıcak olan bir iklime sahiptir.² Bölgenin, hatta hususen Hz. Peygamber'in yaşadığı bölgenin bu özelliği, yaz mevsiminde o kadar bunaltıcı bir hal almaktadır ki bu sıcak havanın olumsuz etkilerinden korunmak için bazı tedbirler göze çarpar.³

Arap Yarımadası'ndaki yağıştan bahsetmek gerekirse, Basra Körfezi kıyılarında oldukça bol olan yağışların Yarımada'nın orta kesimlerinde 100 mm.yi dahi bulmadığı görülür.⁴ Güneyde bulunan Hint Okyanusu yağmur getirirse de ülke üzerinde mevsimden mevsime esen ve Samum adı verilen sam yeli, dâhili kısımlara pek az nem bırakır.⁵ Akarsu vadilerinde devamlı su bulunmaması yağışların azlığının tabii bir sonucudur. İçinde devamlı su bulunmayan, sadece kısa süreli akışlar görülen kuru vadilerin sayısı çoktur. Yarımada'nın yazları yağışlı geçen güney kesimi, doğal bitki örtüsü bakımından öteki kesimlerden daha zengindir; güneydoğuda Umman Körfezine komşu olan bölgelerdeki dağların yeşil dağlar olarak ifade edilmesi de bu durumu te'yd eder. Yarımada'nın büyük kesiminde bitki örtüsü genellikle susuzluğa alışık kurakçıl bitkilerle tuzlu toprağa uyumlu tuzcul bitkilerden oluşur.⁶

Kısaca değindiğimiz bu coğrafya ve iklim şartları bölgenin ekonomik yapısının en temel sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçim kaynağı olarak gördüğümüz faaliyetler çeşitlilik arz ederken, tarım, ziraat ve hayvancılık gibi bazı alanlarda sınırlılıklar göze çarpar. Bu sınırlılıklar bölge halkını başka geçim yolları aramaya itmiştir. Aşağıda, bölgedeki bazı ekonomik kaynaklara ve bu kaynaklara bağlı olarak ortaya çıkan ekonomi kültürüne yer verilerek bu kültürel yapının hadislerdeki izdüşümüne dair örnekler sunulacaktır.

Ziraat

Güney Arabistan'da iktisadî hayatın temelini ziraat teşkil eder. Kitabelerde su bentleri, kanallar, tarla sınırı meseleleri ve toprak mülkiyetinden sık sık bahsedilmesi, burada yüksek bir

¹ Halil Aldemir, "İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu Tebliğler Kitabı (1-3 Temmuz 2011, İstanbul)* (edt. Mevlüt Güngör), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2011, s. 281.

² Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 250-251.

³ Buhârî, *Mevâkıtu's-Salât*, 9; Müslim, *Mesâcid*, 182.

⁴ Büyükcoşkun, c. III, s. 250-251.

⁵ Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (çev. Salih Tuğ), c. I, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980, s. 35.

⁶ Büyükcoşkun, c. III, s. 251.

ziraî hayatın varlığını ortaya koymaktadır.⁷ Cevad Ali, Câhiliye'den kalma belgelere, ziraî alışveriş yapılan hususî pazarlara ve ticarî alım satım anlaşmalarına istinaden Yemen ve Güney Arabistan'ın bazı bölgelerinde ziraatçılığın olduğunu belirtirken, Arap Yarımadası'nın orta ve doğu kısımlarına ya da Hicaz bölgesine dair bu tür belgelere rastlanmadığını söylemektedir. Bununla beraber o, İslam sonrası belgelere dayanarak ziraatın bu bölgede de yapıldığına işaret eder. Örneğin Hz. Peygamber, sahâbeye, bir adamın cennette toprağı ekip biçmek isteyeceğini, Allah'ın izin vermesi üzerine bu işe girişeceğini ve ettiklerinden hemen bolca ürün elde edeceğini anlatınca, orada bulunan bir kimse, "O adam ya Kureys'ten ya da Ensar'dandır" der ve Allah Rasûlü'nü güldürür. En azından bu hadis -sınırlı da olsa- ziraî işlerin bu bölgede yapıldığını gösteren bir belgedir.⁸ Bunun yanı sıra, hurma ağaçları ile çevrili bulunan üzüm bahçeleri ve onların arasında yer alan başka ekinler, gölgelikli bahçeler, güzel bostanlar, meyve veren ağaçların çeşitliliği, tanelilerden baklagillere varıncaya kadar her türlü mevsimlik ekinlerden söz eden âyetler⁹ bölge ahalisinin çeşitli ziraî eylemlerle uğraştığına ve bu alanda küçümsenemeyecek payları bulunduğuna delildir.¹⁰

Hitti'nin (ö. 1978) ifadelerine göre, Hicaz'ın kuzey taraflarında takriben yirmi kilometre karelik tecrid edilmiş vahalar, yerleşik hayatın yegâne kaynağı olarak dururlar. İslam Tarihi'nin ilk senelerinde önem kazanan ve bugün el-Hait adıyla anılan Fedek gibi vahaların çoğu, Hz. Peygamber zamanında Yahudiler tarafından işlenen arazilerdir.¹¹ Derveze'ye (ö. 1984) göre, Hicaz'da özellikle Yesrib ve çevresindeki Yahudi azınlıkların ve Hicazlıların Şam'a yaptıkları yolculukların, bölgedeki ziraî gelişme ve teknikler üzerinde küçümsenemeyecek etkisi vardır. Çünkü Şam ülkeleri verimli bir toprağı, bol suya ve muhtelif iklimlere sahip olup, çeşitli ziraî faaliyetlere müsaittir. Hicaz'a göre daha ileri bir medeniyet ve bayındırlığa sahiptir ki orada tekniklerin de yüksek bir seviyeye ulaşmış olduğu düşünülebilir. Yahudilerin oradan Hicaz'a gelirken beraberlerinde teknik ve tecrübelerini getirmiş olmaları tercihe şayandır. Bunun neticesinde bazı araziler edinip onları bayındır hale getirdikleri, önceki bilgi ve tecrübelerini burada yaptıkları ziraî işlerde uygulayıp daha teknik halde çalışmalar yaptıkları söylenebilir.¹²

Tüm bunlara rağmen atmosferin kuruluğı ve toprağın tuzluluğı, bolluk içinde gelişme imkânına karşı ağır basmaktadır.¹³ Suriye, Mısır, Habeşistan ve Mezopotamya'dan ve hatta Sind'den (Pakistan bölgesi) gelen ve miktarı her gün artan hubûbat kervanları, Arap Yarımadası'nın kendi şehirlerine yetecek kadar istihsalde bulunamadığına işaret eder.¹⁴

Ziraatın, kısıtlı imkânlarla rağmen bölge insanının geçim kaynaklarından biri olması, birtakım ziraî meselelerle ilgili hadisler görmemize de sebep olur. Mesela, Hz. Peygamber tarafından, meyvenin olgunlaşmadan satılamayacağı¹⁵, kuru hurmayı yaş hurma ile tartarak

⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 253.

⁸ Cevad Ali, c. VII, s. 27. Hadis için bkz. Buhârî, *Muzâra'ât*, 20. Ziraatçılığın Yarımada'daki durumuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali, c. VII, s. 24-96.

⁹ En'âm, 6/99,141; Nahl, 16/10-11; Mü'minûn, 23/18-19; Rûm, 30/48-51; Yâsîn, 36/33-34; Kâf, 50/7-11; Vâkıa, 56/63-67; Abese, 80/24-32.

¹⁰ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı* (çev. Mehmet Yolcu), c. I, İstanbul: Ekin Yayıncılık, 1998, s. 71.

¹¹ Hitti, c. I, s. 36.

¹² Derveze, c. I, s. 72; Hitti, c. I, s. 47-48.

¹³ Hitti, c. I, s. 37.

¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 941.

¹⁵ Müslim, *Buyu'*, 49-54.

satmanın haram olduğu¹⁶ şeklinde hükümler Hadis Literatürü'nde yer alır. Yine sanayileşmiş şehirlerde görülmeyecek, tarım toplumuna özgü birtakım sorunlara ve bunların çözümlerine hadislerde şahit oluruz. Örneğin, su kaynaklarının yetersizliği sebebiyle tarım arazilerinin sulanmasında bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Arazi sahiplerinin nöbetleşe sulama yaptıkları ve bu esnada bazı anlaşmazlıkların meydana geldiği rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise bu tür sorunlara binaen sulama konusunda bazı hükümler koyar. Örneğin, Zübeyr b. Avvâm ve Ensâr'dan bir kimse arasında yaşanan tartışmada, Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvâm'ın daha yukarıda olan hurmalığını sulayarak, su miktarı topuk seviyesine çıkıncaya kadar suyu tutmasını daha sonra ise suyu aşağıdaki arazi sahibi için salmasını buyurur.¹⁷

Bütün elverişsizliğine rağmen bölgede biraz su olan her yerde sebzeler ve hurma ağaçları bitmektedir. Örneğin Yemâme komşu bölgelere buğday, Tâ'if üzüm ihraç etmektedir.¹⁸ Arabistan vahalarının diğer mahsulleri arasında nar, elma, kayısı, badem, portakal, limon, şeker kamışı, karpuz ve muz da bulunur.¹⁹ Hurma ise süt ile birlikte bedevi sofrasında başta gelen yiyecek maddesidir ve deve eti müstesna onun en esaslı gıdasıdır.²⁰ Arap Yarımadası ilaç yapımında yararlanılan tıbbî ve aromatik bitkilerin de birçok türüne ev sahipliği yapar. Bölge halkı bu bitkileri iyi tanıdığı gibi günlük yaşamında onlardan yararlanır.²¹

Bölge insanının yetiştirdikleri ve tanıdıkları bu ürünler hem Kur'ân hem de hadislerde zikredilir. Şâtıbî'nin (ö. 790/1388)'de belirttiği üzere, Allah Kur'ân'da, cennet nimetlerine dair haberleri sunarken onlara kendi bildikleri bu nimetler üzerinden örnekler verir. Onların bildikleri meyve ve yiyecek isimlerini kullanırken, bilmedikleri acem meyve ve yiyeceklerinin ismini vermez.²² Hadisler söz konusu olduğunda da durum farklı değildir. Mesela, hurma 'güzel bir sahur yemeği' olarak hadislerde zikredilirken²³, iftarı hurmayla açmanın ise bereket sebebi olduğu ifade edilir.²⁴ "Hurma cennettendir."²⁵ hadisiyle hurma yalnızca bölgeye ait önemli bir ürün değil, aynı zamanda bir Cennet nimeti olarak zikredilirken, başka iklim ve coğrafyanın ürünü avokadoyu, hadislerde de cennet nimetleri arasında da göremeyiz.

Arap Yarımadası'nın ziraî çeşitliliği, bölge insanının bu ürünleri Tıp alanında kullanmasına sebep teşkil eder. Dolayısıyla bu hususta bir ilaç kültürünün oluştuğunu söylemek mümkündür.²⁶ Hz. Ayşe ile Urve arasında geçen bir konuşma da bu kültürün varlığına işaret etmektedir. Zira Urve, Hz. Ayşe'nin Dinî İlimleri bilmesini tabii bulurken, onun ilaçlar konusundaki hâkimiyetine şaşırır. Bunun üzerine Hz. Ayşe, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rahatsızlığı sırasında Arap Yarımadası'nın dört bir yanından hekimlerin ilaç tavsiyesinde bulunduğunu ve kendisinin bu ilaçlarla Allah Rasûlü'nü tedavi etmeye çalıştığını söyler.²⁷ Yine Esmâ bt. Umeys'in

¹⁶ Müslim, Buyu', 59.

¹⁷ Buhârî, Musâka'ât, 7-9.

¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), c. II, Ankara: Yeni Şafak Yayıncılık, 2003, s. 941.

¹⁹ Hitti, c. I, s. 38.

²⁰ Hitti, c. I, s. 38-39.

²¹ Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret -Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015, s. 46.

²² Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfakât -İslamî İlimler Metodolojisi-* (çev. Mehmet Erdoğan), c. II, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 77.

²³ Ebû Dâvûd, Siyâm, 16.

²⁴ Ebû Dâvûd, Siyâm, 21.

²⁵ İbn Mâce, Tıbb, 8.

²⁶ Bölgenin meşhur hekimleri hakkında, bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 801-804

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1969, s. 67; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 804.

Hız. Peygamber'in rahatsızlığı sırasında ona acı bir ilaç tattırıldığına dair kayıtlar²⁸ da Hız. Peygamber'in yakın çevresinin o günün Tıp anlayışına göre birtakım bitkisel tedavi yöntemleri hakkında bilgi sahibi olduklarını gösterir. Hız. Peygamber'in de söz konusu ilaç kültüründen haberdar olduğu hadislerden anlaşılmaktadır. Zira bölgedeki bazı bitkiler, Hız. Peygamber tarafından şifa kaynağı olarak nitelendirilir. Örneğin hadislere göre, yer mantarının suyu gözler için şifâdır.²⁹ Kara tanecikler şeklindeki çörek otu ölüm hariç her derde devadır.³⁰ Her sabah acve hurması yiyen kişiye gün boyunca zehir ve sihir dokunmaz.³¹ Bir tür kök bitkisi olan *udu'l-hindide* türlü şifalar mevcuttur.³²

Hayvancılık

Tarımın ancak sınırlı bölgelerde yapıldığı Arap Yarımadası'nın en önemli gelir kaynağı hayvancılıktır.³³ Hayvanlar, sanayi konusunda gelişmemiş Araplar için önemli bir servet sayılır.³⁴ Şehirli Araplar arasında et, süt ve yününden yararlanmak için küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Hayvanların sürekli su ve ot ihtiyaçları sebebiyle meralara çıkmak, hayvancılık yapan bu insanların uğraşlarından biridir. Bunun yanı sıra sürüleri satmak için Irak ve Şam pazarlarına gidilir.³⁵ Kur'ân'da deve, sığır, koyun ve diğer ehil hayvanlardan söz eden, onlardan elde edilen ürünlere, yararlarına değinen, onların yünlerinden, etlerinden, derilerinden ve sırtlarından yararlanmaya dikkat çeken pek çok Mekkî ve Medenî âyet görmemizin sebebi bu hayvancılık kültürüdür.³⁶ Aynı şekilde bu kültüre dair motifler Hız. Peygamber'in hayatı ve hadisler içerisinde de yer almaktadır.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) çocukluk döneminde bir süre çobanlık yaptığını biliyoruz.³⁷ Anlaşılan o ki, hem bu çobanlık döneminden kalma tecrübeleri hem de içinde yaşadığı toplumun bu konudaki kültürü Hız. Peygamber'in hayvancılık konusunda bilgi edinmesine sebep olur. Zira Hız. Peygamber'in koyun yüzmeye çalışan birinin bunu beceremediğini görüp de ona bu işi nasıl yapacağını bizzat göstererek öğrettiğine dair bile rivayetlere rastlamak mümkündür.³⁸

Allah Rasûlü'nün, içinde bulunduğu topluma vermek istediği bazı mesajları, hem kendisinin hem de bu toplumun tanıdığı bu kültüre dair misallerden yola çıkarak anlattığı görülür. Mesela O, insanların birbirleri üzerindeki hak ve sorumluluklarına dikkat çekmek amacıyla onların iyi bildiği 'çobanlık' motifini kullanır. Hız. Peygamber'in ifadelerine göre her bir kimse idaresinde bulunan kimselerden ve eşyadan bir çobanın sürüsünden sorumlu olduğu gibi mesuldür. Sultan

²⁸ Buhârî, Tıbb, 21; İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), c. VIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379, s. 148.

²⁹ Buhârî, Tıbb, 20.

³⁰ Buhârî, Tıbb, 7; Müslim, Selâm, 88-89.

³¹ Buhârî, Tıbb, 52; Et'ime, 43. Hız. Peygamber, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın rahatsızlığının tedavisi için yine acve hurmasını tavsiye eder. Bkz. Ebû Dâvûd, Tıbb, 12.

³² Buhârî, Tıbb, 10, 26. Tıbb-ı Nebevî ile Arapların tıbbî tecrübeleri arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler ve detaylı örnekler için bkz. Veli Atmaca, *Hadislerde Rukye -Hız. Peygamber ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri-*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010, s. 39-185.

³³ Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", *Câhiliye Toplumundan Günümüze Hız. Muhammed Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (edt. Ahmet Yaman), Ankara: Fecr Yayınları, 2007, s. 41.

³⁴ Cevad Ali, c. VII, s. 111.

³⁵ Cevad Ali, c. VII, s. 116.

³⁶ Derveze, c. I, s. 81. Söz konusu âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/14; Nisâ, 4/119; Mâide, 5/2, 97, 103; En'âm, 6/136-144; Nahl, 16/5-7, 10, 66, 80; Hac, 22/28, 36-37; Furkân, 25/48-49; Yâsîn, 36/71-72; Mü'min, 40/79-80; Zuhuruf, 43/12-13; Nâziât, 79/31-33.

³⁷ Buhârî, İcâre, 2.

³⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret, 73.

tebasının çobanıdır, baba ailesinin çobanı, kadın ise kocasının evinin...³⁹ Bir başka rivayette haramlar ile helallerden bahseden Hz. Peygamber, bu ikisinin dışında kalan durumları yine hayvancılık dilinden bir temsile başvurarak anlatır. Hadise göre, böyle bir halde bulunan kimsenin durumu, sürüsünü bir koruluk alanın yanı başında otlatan çobanın durumu gibidir ki sürü her an o koruluğa girebilir.⁴⁰

Hayvanlar bölge insanı için bir dünya nimeti olmakla beraber, onların Cennet hayallerinde de yer alır. Onların, bu hayal dünyalarıyla yönelttikleri sorulara, Hz. Peygamber yine aynı doğrultuda hoşnut edici cevaplar sunar. Örneğin, cennette atların olup olmadığını soran bir kimseye Hz. Peygamber, Cennet'te onu istediği yere hemen uçuracak bir kanatlı at müjdesi verir. Bu cevap üzerine cennette develerin olup olmayacağı da sorulunca, Hz. Peygamber, cennete giren kimseye her istediğinin verileceğini söyler.⁴¹ Ayrıca Hz. Peygamber'e bir deve getirerek onu Allah yoluna bağışladığını söyleyen bir adama, Cennet'te kendisine bu devenin karşılığında 700 devenin verileceği müjdelendir.⁴²

Hayvancılıkla uğraşan bir toplumun sorunları da bu doğrultuda olduğu içindir ki hadisler içerisinde bu geçim vasıtasıyla ilgili muameleleri düzenlemeye yönelik birçok ayrıntı göze çarpar. Mesela, parasını, yavrusu gebe kalıncaya kadar ödemek koşuluyla, gebe devenin satılmasının yasaklandığı⁴³, memesinde süt birikmiş bir hayvan satın alan kimsenin hayvanı geri vermesi durumunda ne yapacağını belirtildiği⁴⁴, sahibinden izin almaksızın hayvanın sütünün sağılmamasının ifade edildiği⁴⁵ hadisler görürüz. Yine kayıp koyunla ilgili nasıl bir yol izlenmesi gerektiği⁴⁶, kaç koyunun kaç deveye denk sayıldığı⁴⁷, rehin edilmiş hayvandan yararlanılıp yararlanılamayacağı⁴⁸ gibi hayvancılığa dair birçok detay hadislerde mevzu edilir.

Yukarıdaki rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, bölge hayvancılığı açısından devenin önemi büyüktür. İstilahta deve için kullanılan birçok kelimenin mevcudiyeti⁴⁹ de bunu destekler. Deve göçebeliği, önemli bir toplumsal gücün potansiyellerini taşır. Diğer otlak hayvanlarından ziyade, develer, çobanlarının daha yoğun bir hareketlilik içinde olmasını sağlarlar. Çünkü develer yiyeceksizliğe, hatta susuzluğa diğer hayvanlardan daha uzun süre dayanabilir ve böylece su bulunan yerler arasında daha uzun süre yolculuk yapabilir. ⁵⁰ Göçebe hayatı süren bu insanlar bakımından deve, şüphesiz en faydalı ve kullanışlı hayvandır. Onsuz çöl, oturulup yaşanacak bir yer olarak tasavvur olunamaz.⁵¹ O, göçebenin azık kaynağı, onun nakil vasıtası ve aynı zamanda mübâdele aracıdır. Su yerine onun sütünü içer, etiyle ziyafet çeker, derisi ile örtünür, yününden çadırını örer, gübresini yakacak olarak kullanır, sidiğinden bir nevi saç losyonu ve ilaç imal eder.⁵² Araplarda, hayatın ayrılmaz bir parçası olan bu hayvanın adı doğal olarak hadislerde de

³⁹ Buhârî, Cum'a, 11; İstikrâz, 21.

⁴⁰ Buhârî, İmân, 39; Müslim, Mûsâka'ât, 107.

⁴¹ Tirmizî, Sıfâtü'l-Cennet, 11.

⁴² Müslim, İmâre, 132.

⁴³ Müslim, Büyü', 5-6.

⁴⁴ Müslim, Büyü', 23-28.

⁴⁵ Buhârî, Lukata, 8; İbn Mâce, Ticâret, 68.

⁴⁶ Buhârî, Lukata, 3.

⁴⁷ Buhârî, Şerike, 16.

⁴⁸ Buhârî, Rehn, 4.

⁴⁹ Cevad Ali, c. VII, s. 115.

⁵⁰ Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni (Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih)* (çev. İzzet Akyol), c. I, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s. 85; Hitti, c. I, s. 42.

⁵¹ Hitti, c. I, s. 41.

⁵² Hitti, c. I, s. 41.

çokça geçer. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, hayvancılık alanına ait dilin kullanıldığı hitaplarda deve üzerinden temsillere rastlanır. Örneğin Hz. Peygamber, siyahî bir çocuk doğurduğu için karısından şüphelenen bir kimseye, onun bizzat hayatında yer alan develeri örnek göstererek durumunu açıklar. Adamın kızıl renk develerinin olduğunu öğrenen Hz. Peygamber (s.a.s.), onların aralarında boz bir devenin olup olmadığını sorar. Adam boz bir devenin olduğunu söyleyince de bu sefer kızıl develer arasında onun nasıl boz renkte olabildiğini sorar. Adam onun soyuna çekmiş olabileceği cevabını verince de Hz. Peygamber, adamın çocuğunun da aynen bu şekilde soyuna çekmiş olduğunu ifade eder.⁵³ Yalnızca dünyevî problemleri çözerken değil, âhirete dair mesajlar verirken de bu hayvanın adı zikredilir:

Kıyamet günü insanlar üç şekilde haşrolunacaklar. Bunlardan birinci grup, (Cennet'i) isteyerek (Cehennem'den) kaçanlardır; ikinci grup, iki, üç, dört, hatta on kişi bir deveye binip (meşakkatle de olsa cennete) giden kimseler gibidir. Diğerlerini ise Cehennem toplayacak, geceledikleri yerde onlarla birlikte geceleyecek, dinlendikleri yerde onlarla birlikte dinlenecek, sabahladıkları yerde onlarla birlikte sabahlayacak, akşamladıkları yerde onlarla beraber akşamlayacaktır.⁵⁴

Bu hadisle, insanların Kıyamet'teki halleri o dönemde bir araç olarak kullanılan deve üzerindeki durumlarına teşbih edilerek açıklanmaya çalışılır. Yine daha önce yukarıda da görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in onlara vaat ettiği Cennet de devesiz bir yaşam tasavvur edemeyen Arapların talepleri doğrultusunda içinde develerin de dolaştığı bir Cennet halini alır.⁵⁵

Devenin Arap'ın hayatındaki yeri onların Hukuk diline de yansır ki Hz. Peygamber tarafından bu dilin devam ettirilir. Örneğin, kan bedelinin câhiliye döneminde deve üzerinden hesaplanması geleneği Hz. Peygamberce de sürdürülür. Kasten adam öldüren bir kişiye kısas veya maktulün ailesine diyet verme cezası gerektiğini söyleyen Hz. Peygamber diyet miktarını 100 deve olarak belirler.⁵⁶

Devenin etinden, sütünden ve hatta sidiğinden bile yararlanıldığını gördüğümüz bu toplum geleneğinin Hz. Peygamber'in hayatındaki izdüşümüne dair bir başka örnek de -ilk bakışta kabul edilemez görünse de- Hadis Literatürü aracılığıyla bize nakledilmektedir. Zira deve idrarı bir ilaç olarak Hz. Peygamber tarafından da tavsiye edilir. Rivayete göre, mide ağrısından şikâyetçi bir grup insan Medine'de kalmak istemezler. Hz. Peygamber onları bir deve çobanına gönderip develerin sütünden ve idrarından içmelerini söyler. Adamlar ise bunu tatbik ederek iyileşirler.⁵⁷

Bölgede gördüğümüz bir diğer hayvan ise Arabistan'a en son giren metalden biri olan atır.⁵⁸ Beslenmesi ve bakımı çöl adamı için bir mesele teşkil eden at, lüks ifade eden bir

⁵³ Buhârî, Talâk, 26.

⁵⁴ Buhârî, Rikak, 45; Müslim, Cennet, 59.

⁵⁵ Müslim, İmâre, 132; Tirmizî, Sifâtü'l-Cennet, 11.

⁵⁶ Tirmizî, Diyât, 1; Ebû Dâvûd, Diyât, 16; Zekât, 26. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Nevzat Tartı, *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması*, Ankara: Otto Yayınları, 2016. s. 133-135.

⁵⁷ Buhârî, Tıbb, 6. Deve sidiğinin söz konusu durum dışında da tedavi amaçlı kullandığına dair, bkz. Buhârî, Tıbb, 57. Buhârî'nin ilk şârihlerinden İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) bu hususta İmam Mâlik'e (ö. 179/795) atfla aktardığı ifadeler için bkz. Ebû'l-Hasan Ali İbn Halef İbn Abdilmelik İbn Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu'l-Câmi's-Sahîh*, thk. Ebû Temim Yâsir İbn İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, c. 9, s. 396. Ayrıca konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Ünal, İsmail Hakkı. "Tıbb-ı Nebevî'nin Kaynağı", *2015 Adana Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, (edt: Hasan Akkanat, Ertuğrul Döner) Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016, s. 33-34.

⁵⁸ Hitti, c. I, s. 40.

hayvandır. Ona sahip olmak, bir servetin mevcudiyetini farz ettirir.⁵⁹ Bu yüzden, İslam öncesi dönemde nadir bulunan bir hayvandır. Bedir Savaşı esnasında ancak belli bazı kişilerin atları vardır ve Kureyşliler'de bulunan at sayısı yüze ulaşmaz.⁶⁰ Onun önem ve değeri, bedevi akınlarının başarısı için gerekli sür'at ve atıklığı temin etmesindedir.⁶¹ Günümüz savaş teknolojisinin o günkü karşılığı, iyi atların da içinde bulunduğu bir techizat anlamına geldiği için Kuran'da da atın, bu meyanda zikredildiği görülür. Düşmanları korkutmanın bir yolu, elden gelen tüm güç ve kuvvetin yanında savaş atlarını da hazırlamaktan geçmektedir.⁶² Atın, savaşçı Araplar nezdindeki değeri, Kur'ân'da üzerlerine yemin edilmesinden de anlaşılabilir: *"Andolsun soluk soluğa koşan, tırnaklarıyla yerden kıvılcımlar çıkaran, sabahın erken vaktinde baskın yapan, tozu dumana katan ve düşmanın tam ortasına dalan atlara ki..."*⁶³

Bölgede az bulunan bir hayvan olması, atın zekâtı konusunda farklı bir muâmelenin doğmasına sebep olur. Zira sahip olunan deve, sığır, koyun vb. hayvanlar için nisab miktarı belirlenip de zekât alınırken⁶⁴, atlar için zekât gerekli görülmez.⁶⁵ Muhtemelen, bu uygulama bölgede az bulunan fakat cihad için gerekli görülen bu hayvanların yetiştirilmesini teşvik etmeye yöneliktir. Buna yönelik bir diğer uygulama da savaş sonrasında elde edilen ganimeti Hz. Peygamber'in (s.a.s.), atlılara yayalardan fazla pay vermek suretiyle bölüştürmesidir.⁶⁶

At, bölgede aynı zamanda spor için de kullanılır: Cirit oyunu, koşu ve av.⁶⁷ Elbette bu spor dalları, Arapların savaş kabiliyetlerini de geliştirmektedir. Hz. Peygamber de bu amaçla düzenlenen spor müsabakalarında yer alarak bizzat yarışlara katılmıştır.⁶⁸

Arapların balıkçılık ile uğraştıkları da görülmektedir.⁶⁹ Uygun şartlara sahip bulunmayan Kızıldeniz'de balık yok denecek kadar az olup Umman Denizi ise daha yoğun bir balıkçılık alanıdır. Balıkçılığın fazla bir önem taşımadığı Basra Körfezi'nin de daha çok Umman Denizi'ne komşu olan kesimlerinde balık avlanır. Basra Körfezi'nde balıkçılığın yanında diğer bir deniz faaliyeti olarak inci avcılığı yer alır.⁷⁰ Bu geçim kaynağı dolayısıyla, Hz. Peygamber'e bu yönde sorular geldiği de görülür. Örneğin, balıkçılıkla uğraşan bir sahabe, Hz. Peygamber'e gelerek, denize çıktıkları vakit yanlarına az miktarda su aldıklarını, gerektiğinde deniz suyu ile abdest almanın uygun olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber ise denizin suyunun temiz, ölüsünün de helal olduğunu, bunda bir mahzûr olmadığını ifade eder.⁷¹

Arıcılık da Arapların ekonomik kaynaklarından. Dolayısıyla bal, en değerli gıda ürünlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Birçok hastalığın tedavisinde bal kullanılır.⁷² Balın bu

⁵⁹ Hitti, c. I, s. 41.

⁶⁰ Cevad Ali, c. VII, s. 115-116. İbn Habîb'in, at sahibi olan az sayıdaki kimseleri zikrettiği listesi için bkz. Muhammed el-Bağdâdî İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munemmak fî Ahbâri Kureyş* (thk. Hürşid Ahmed Faruk), Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1985, s. 419-420.

⁶¹ Hitti, c. I, s. 41.

⁶² Enfâl, 8/60.

⁶³ Âdiyât, 100/1-5.

⁶⁴ Buhârî, Zekât, 38; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

⁶⁵ Buhârî, Zekât, 45; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

⁶⁶ Müslim, Cihâd ve Siyer, 17; Ebu Dâvûd, Harâc ve İmâra, 24; Cihâd, 154.

⁶⁷ Hitti, c. I, s. 41.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, Cihâd, 60.

⁶⁹ Bkz. Cevad Ali, c. VII, s. 117-125.

⁷⁰ Büyükcoşkun, c. III, s. 251.

⁷¹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.

⁷² Cevad Ali, c. VII, s. 118.

tedavi edici yönü hadislere de konu olur. Bal şerbeti içmenin şifa kaynağı olduğu⁷³, her ay üç kere bal yiyen kimseye bela (hastalık) uğramayacağı⁷⁴ ifade edilerek bölgenin bu değerli ürünü Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilir.

Ticaret

Arap Yarımadası'nın iklimi ve coğrafi şartları sebebiyle, halkın yeteri kadar ürün yetiştirememesi ve ihtiyaçlarını dışarıdan temin etmeye çalışması ticaretin önem kazanmasına yol açmıştır. Bununla beraber Arap Yarımadası'nda yalnızca bundan dolayı ticarete meyledildiğini söyleyemeyiz. Bunun bir diğer sebebi Yarımada'nın stratejik konumudur. Çünkü Yarımada şehirlerinin hemen hepsi yerel büyük pazarların kurulduğu yerlerde, uluslararası ticaret yolları ve limanları üzerinde bulunmaktadır.⁷⁵ Yarımada'dan geçen iki büyük ticaret yolu vardır. Bu yollar Şam ile Hint Denizi'ni birleştiren yollar olup, biri Kuzey yoludur; Fars Körfezi'ni takip edip Hadremut'dan Bahreyn'e, oradan da Sur'a gider. İkinci yol yine Hadremut'dan başlar, Kızıldeniz'in hizasında Necd sahrasının susuz kısmını ve sahilin sivri ve yalçın tepelerini bir tarafa bırakır. Mekke, bu yolun takriben yarısında ve Yemen ile Batra (Petra) ortasındadır.⁷⁶ Medine de aynı yol üzerinde yer almaktadır. Basra, Suhar, Maskat, Şıhr, Aden ve Cidde gibi şehirler liman kentleridir ki Hint ve Çin mallarının transit ticareti bu şehirler üzerinden gerçekleşmektedir.⁷⁷ Bunun yanı sıra, Yarımada, sadece ticarete aracılık etmez, baharat ticaretinin önemli kalemlerini de uluslararası piyasalara arz eder. İşlenmiş deri, bazı kıymetli taşlar, hurma ve bir takım kumaşlar Yarımada'nın uluslararası piyasalarda alıcı bulan malları arasındadır.⁷⁸ Deniz yolunun emniyetli görülmemesi taşımacılığın Arabistan yolu ile nakledilmesine sebep olur. Her ne kadar kara yolu uzun ve tehlikeli olsa da tüccarlar bu tehlikeyi yok etmeye önem verirler. Örneğin, ticaret eşyaları kabilelerle toplu halde yola çıkarılır ve kabileler belirli yollardan belli vakitlerde hareket ettirilir.⁷⁹ Ticaret yolları Araplara büyük faydalar sağlamış ve geniş kazanç kapıları açmıştır. Onlardan bazıları yollar üzerindeki şehirlerde kendi hesaplarına alışveriş yapmışlar, bir kısmı da sürücü, koruyucu ve rehber olarak istihdam edilmişlerdir.⁸⁰

Genel olarak Yarımada'da ticarî faaliyetlerin durumu böyle olmakla beraber, Mekke ve ahalisinin ticaretteki yerine ayrıca değinmek gerekmektedir. Mekke, Hicaz'daki diğer merkezi yerleşim bölgelerine oranla elverişsiz şartlara sahiptir. Yeraltı suları, sulu tarıma yetecek seviyede olmadığından hiç büyük vahası yoktur.⁸¹ Zira yağmur görülse de bu muntazam bir yağış şeklinde değil, büyük sellere sebep olan sağanak şeklindedir⁸² ki bunun da ziraat açısından bir faydası yoktur. Mekke'nin bu özelliklerinin Kur'ân'da da zikredildiğini görürüz.⁸³ Toprakların verimsiz ve suların az olmasının bir sonucu olarak, Mekke halkı ziraat ile uğraşamazlar; bunun

⁷³ Buhârî, Tıbb, 3, 4, 15.

⁷⁴ İbn Mâce, Tıbb, 7.

⁷⁵ Bal, s. 123.

⁷⁶ Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm (İslam'ın Doğuşu)* (çev. Ahmet Serdaroğlu), Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976, s. 41.

⁷⁷ Bal, s. 123.

⁷⁸ Bal, s. 120.

⁷⁹ Emin, s. 40-41.

⁸⁰ Emin, s. 41.

⁸¹ Hodgson, c. I, s. 93.

⁸² Cevad Ali, c. VII, s. 7.

⁸³ İbrâhîm, 14/37.

yerine yaz-kış, karada ve denizde ticaret için seferber olurlar.⁸⁴ Onların bu seferleri vasıtasıyla geçimlerini temin ettiklerine Kur'ân'ın da işaret etmesi bundandır.⁸⁵

Mekkelilerin ticarî kabiliyet ve üstünlük sahibi olmalarında Hz. Peygamber'in kabilesi Kureyş'in payı büyüktür. Çünkü yaz-kış seferlerini ilk başlatan kişi Kureyş kabilesinden Abdimenaf oğlu Haşim'dir.⁸⁶ Ticarî faaliyetlerinin yetersiz olduğu o dönemde Haşim'in ve onun ölümünden sonra kardeşleri Muttalib, Abdüşşems ve Nevfel'in civar ülke hükümdarlarıyla, "İlâf" adı verilen birtakım ticarî antlaşmalar yapması⁸⁷ Kureyş'i tanınır kılmakla kalmamış genel olarak Mekke'yi de ticarî bir merkez haline getirmiştir. Kureyşliler, kuzeyde Akdeniz Ülkeleri, Suriye, Filistin, Anadolu sahilleri ve Kuzey Mısır ile baharat ve diğer önemli bazı mahsulatın yetiştiği bölgeler arasında irtibatı sağlamakta⁸⁸, İslâm öncesi Arabistan'ın uluslararası ticarî organizasyonlarının başında yer almaktadırlar. Mekkeliler, Bizans, İran, Habeşistan, Yemen ve diğer bölge hükümdarları ile ticarî antlaşmalar imzaladıkları için her yıl âdetleri olduğu veçhile Suriye, Mısır, Irak, Yemen ve Habeşistan'a kervanlarla gitmektedirler.⁸⁹ İslâm öncesi dönem, tüm bu faaliyetlerin merkezinde olan Mekkelilerin ticarete en parlak ve aktif oldukları dönemdir.⁹⁰

Bu yoğun ticarî Mekke ortamında dünyaya gelen Hz. Peygamber (s.a.s.) aynı zamanda tüccar-kervancı bir aileye mensuptur⁹¹ ve dolayısıyla bu ticarî kültürden uzak kalması mümkün değildir. Bunun sonucunda, nasıl ziraat ve hayvancılığa dair izleri Hz. Peygamber'in hayatında görmek mümkünse aynı şey ticarî hayat için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in daha küçük yaşlardan itibaren çobanlık yaptığı gibi ticarî faaliyetlere giriştiğine de şahit olmaktayız. Doğmadan evvel babasını, bir süre sonra annesini ve yine çocuk yaşta kaybeden Hz. Peygamber, amcasıyla beraber Suriye'ye doğru ilk ticarî seferine çıktığında henüz 10 yaşındadır.⁹² Sonrasında da bu ticarî seyahatlerinin devam ettiği görülür.⁹³ O'nun ticaretteki başarısı gençlik zamanlarında Hz. Hatice'nin yanında çalışması ve nihayetinde onunla evlenmesiyle sonuçlanır.⁹⁴

Arap tüccarlar uluslararası seyahatler sırasında bazı sıkıntılar yaşamaktadırlar. Örneğin Bizanslı resmi yetkililer Araplara şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Onlar için muayyen bölgeler hazırlayıp, bu bölgeleri aşmayı yasaklamaktadırlar.⁹⁵ Kimi ziyaretçiler sınır kapılarında gümrük prosedürleri sebebiyle sert tutumlarla karşılaşmaktadırlar.⁹⁶ Onlar için bir diğer sorun da vergi sorunudur. Çünkü devletler ticaret mallarının getirildiği panayirlarda, 1/10 nispetinde bir vergi

⁸⁴ Derveze, c. I, s. 59; İbn Habîb, s. 219-220.

⁸⁵ Bkz. Kureyş, 106/1-4.

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî, Abdül-Hafiz Şiblî), Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1936, I, 143; Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, c. I, Beyrut: Dâru Sadır-Dâru Beyrut, 1957, s. 75.

⁸⁷ İbn Habîb, s. 41-45; Hamidullah, Muhammed, "El-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (çev. İsmail Cerrahoğlu), Cilt:9, Sayı:1, Yıl:1961, s. 216-218.

⁸⁸ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi* (çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), c. I, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1985, s. 85.

⁸⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 21.

⁹⁰ Cevad Ali, c. VII, s. 285.

⁹¹ Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri" (çev. Abdullah Aydın), *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: IV, Yıl:1980, s. 327.

⁹² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 332; Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Seyahatleri", s. 30.

⁹³ Bkz. Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Seyahatleri", s. 329-338.

⁹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 56-64.

⁹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 955.

⁹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 331.

almaktadırlar.⁹⁷ Bununla beraber vergi almak yalnızca yabancı ülkelerin değil Mekkeliler'in de âdetidir. Zira İbn Sa'd (ö. 230/845) Kusayy b. Kilab'dan bahsederken, onun da Mekke'ye gelenlerden vergi aldığını ifade etmektedir.⁹⁸

Görünen o ki, Allah Rasûlü, gerek kendisine gerekse de kavmine uygulanan bu gümrük muamelelerinden son derece rahatsızlık duymaktadır. Dolayısıyla biz, Hadis Literatürü'nde, 'vergi memurunun Cennet'e giremeyeceği'⁹⁹ ya da 'vergi görevlisinin yerinin cehennem olduğu'¹⁰⁰ şeklindeki ifadelerle rastlayabiliyoruz. Bu hususla ilgili olarak İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) naklettiği bir diğer rivayetten ise, yine bu memurların Allah katındaki vaziyetlerinin hiç de hoş olmadıkları anlaşılır. Rivayete göre Dâvûd peygamber (a.s.), ehline, gecenin bir vakti kalkıp namaz kılmalarını buyurur. Çünkü gecenin o saati tüm duaların cevap bulacağı bir saattir. Fakat iki kişinin duasına icabet edilmez ki onlardan biri sihir yapan kimse iken diğeri vergi memurudur.¹⁰¹ Elbette, bu rivayetlerden vergi memurluğunun, insanın Allah katındaki değerini düşürecek bir meslek olduğu sonucunu çıkaramayız. Anlaşılan o ki, bölge insanı ve Hz. Peygamber (s.a.s.) gittikleri yerlerde rastladıkları olumsuz tutumlar karşısında o kadar bunalmışlardır ki bu durum Hz. Peygamber'in sözlerine bu şekilde yansımıştır. Bunun yanı sıra, Hz. Peygamber gerek vergi gerekse pazar konusunda içinde buldukları sıkıntıları aşmak amacıyla kalıcı çözümler üretmeye çalışır. Medine'de bir pazar kurulması için bizzat uygun mekân arayışı içine girer ve nihayetinde istediği gibi bir yer bulunca kurulan bu pazarın sürekli açık kalmasını ve kimseden de vergi alınmamasını buyurur.¹⁰² Bu pazarın bölgede kabul gördüğü ve aynen diğer pazarlar gibi, yabancı tüccarlar tarafından ziyaret edildiği anlaşılmaktadır. Zira Allah Rasûlü'nün, şehir dışından gelen tüccarların mallarını onlar piyasayı öğrenmeden almayı yasaklaması¹⁰³, pazarın yabancı tüccarlara da mesken olduğunu gösterir. Bununla beraber vergi muafiyetinin pazara gelen herkes için mi yoksa yalnızca Müslümanlar için mi geçerli olduğu tartışmalıdır.¹⁰⁴

Mekkeliler, ticaret maksadıyla gittikleri yabancı ülkelerin yüksek rütbeli memurlarıyla bir araya gelmektedirler. Hatta şair olanları kralların saraylarına gidip onları metheden sözler söylerler ki Mekke asilzadelerini Habeşistan Necaşîsî'nin, İran kisrasının, Mısır valisinin, Yemen, Gassan ve Hire krallarının yanında görmek mümkündür.¹⁰⁵ Bunun sonucunda onlar, büyük ölçüde edebî ve manevî faydalar da elde etmişlerdir. Ticaretle meşguliyetleri sebebiyle Suriye, Habeşistan, Mısır ve diğer ülkelere sık sık gidip gelmeleri, Rum ve Farslar gibi eski medeniyet sahibi topluluklarla ilişki kurmaları, onların, bu milletlerin siyasî, içtimâî ve edebî durumlarını öğrenmelerine imkân vermiştir. Onlar, bu milletlerin bazı üstünlüklerini öğrenerek vahalarda

⁹⁷ Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984, s. 13.

⁹⁸ İbn Sa'd, c. I, s. 70; Tuğ, s. 16.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, İmâre, 7; Kâsım b. Sellâm Ebu Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl* (thk. Muhammed Halil Herras), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406, s. 524.

¹⁰⁰ Ahmed İbn Hanbel, c. IV, s. 109; Ebu Ubeyd, s. 524; Hamidullah, bu hadislerden yola çıkarak, Bizans sınır kapılarında Hz. Peygamber'in başından sıkıntılı bazı olaylar geçmiş olabileceği sonucunu çıkarır. Bkz. *İslam Peygamberi*, c. I, s. 331.

¹⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe* (thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmecûd), c. V, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415, s. 460.

¹⁰² İbn Mâce, Ticâret, 40.

¹⁰³ İbn Mâce, Ticâret, 16.

¹⁰⁴ İlgili görüş ve rivayetler için bkz. Tuğ, s. 84-86.

¹⁰⁵ Hamidullah, "El-İfâ", s. 216.

yaşayanların ulaşamadığı fikir seviyesine yükselmiş, sonradan İslamî fetihler esnasında önemi görüleceği gibi kendilerine komşu milletlerin siyasî ve diğer durumlarını öğrenmişlerdir¹⁰⁶

Ticaret ve bu doğrultudaki seyahatlerin, Mekkeliler'in dünyaya açılıp, farklı kültürleri tanıyarak çeşitli tecrübeler edinmelerine katkı sağladığını söylerken, Hz. Peygamber'i bundan uzak tutmak mümkün olmasa gerektir. Zira Hz. Peygamber, iş hayatında Hicaz bölgesinin pek çok yerini gezmiştir. Dolayısıyla bu seyahatler, O'nun da yaşadığı coğrafyanın insanlara sunduğu imkânlar ve sıkıntılar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in, tüm peygamberler gibi akıl, zekâ, ferâset gibi vasıflara sahip olduğu da göz önünde bulundurulursa, O'nun, karşılaştığı farklı kültürlerle gözünü kapatması, onlar üzerine tefekkür etmemesi ve edindiği birikimi kullanmaması elbette söz konusu olamaz. Seferler sırasında kabile ve yerleşim birimlerini, pazarlarda karşılaşılan muhtelif kabilelerden insanları, pazardaki mal çeşitlerini ve pazarlık esnasında anlaşmayı sağlayan hitap tarzlarını göz önüne aldığımızda, Hz. Peygamber'in buralardan bazı kelimeler öğrendiği açıktır.¹⁰⁸ Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zaman zaman bazı yabancı kelimeler kullandığı da nakledilmektedir. Mesela, bir kız çocuğuna giydirdiği elbisenin yakıştığını ifade etmek için Habeş dilinde 'güzel' anlamına gelen bir kelime kullandığı kaydedilir.¹⁰⁹ Yine Hz. Peygamber'in, Medine'ye gelen Abdulkays kabilesinden ziyaretçilere, memleketlerine has bazı ifadelerle sorular sorduğunu biliyoruz. Hatta bölgeleri hakkında bu detaylı bilgi ve ifadelerin ziyaretçileri şaşırtması üzerine Hz. Peygamber, bilgilerinin daha önce onların memleketlerinde bulunmasından kaynaklandığını ifade eder.¹¹⁰

Araplar arasında emziren eşlerle beraber olmanın çocuğa zarar vereceği şeklinde bir inanç mevcuttur.¹¹¹ Bu meyanda, Hz. Peygamber de emziren annelerle kocalarının birlikte olmalarını yasaklamayı düşünür, fakat Bizans ve İranlılarda böyle bir yasağın olmadığını ve çocukların da bu durumdan zarar görmediğini hatırlayınca bu düşüncesinden vazgeçer.¹¹² Hz. Peygamber'in böyle bir yasak koymaktan farklı kültürlerden edindiği tecrübe sonucunda vazgeçtiği kendi ifadesinden anlaşılmaktadır.

Anlaşıldığı gibi, Mekke ekonomisinin belkemiğini oluşturan ticarî faaliyetler, Mekkelilerle beraber Hz. Peygamber için de bir tecrübe kaynağı olmuştur. Bunun yanı sıra tüm bu tecrübeler, Hz. Peygamber'in peygamberlik süreci içerisindeki söz ve davranışlarında da etkili olmuştur. Zira kendi ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Allah Rasûlü seyahatleri neticesinde İranlı ve Rumlarla karşılaşmış, onların hayatları ve birtakım özel hallerine dair bilgi edinmiş olmasa, biz emziren kadınlarla eşlerinin birlikteliğini yasaklayan bir rivayetle karşı karşıya kalacaktık.

¹⁰⁶ Hasan, c. I, s. 85. Hamidullah da ticarî seyahatlerinin bir neticesi olarak, Mekkelilerin dinî olduğu kadar siyasî bakımlardan da fetihlere teşebbüs etmelerinden evvel, bizzat bu ülkelerin örf ve âdetlerini, hususiyetlerini, kanunlarını, buralara ulaşmak için izlenen yolları mükemmel bildiklerini belirtir, bkz. *İslam Peygamberi*, c. I, s. 21.

¹⁰⁷ Salih Karacabey, *Hız. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi*, İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002, s. 228-229.

¹⁰⁸ Abdülkadir Palabıyık, "Garîbu'l-Hadîs Nev'inin Doğuşu ve Abdülğâfir b. İsmâ'il el-Fârisî'nin 'el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim' Adlı Eseri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1997, s. 29.

¹⁰⁹ Buhârî, Libâs, 22; Ebû Dâvûd, Libâs, 2.

¹¹⁰ Ahmed İbn Hanbel, c. IV, s. 206; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 59; Casim Avcı, *Hız. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, İstanbul: Hayyikitap, 2008, s. 108. Hz. Peygamber'in kullandığı yabancı kelimelere dair daha fazla örnek için, bkz. Palabıyık, s. 30.

¹¹¹ Müslim, Nikâh, 143.

¹¹² Müslim, Nikâh, 140-141.

Mekkelilerin ticarî gelirleri, seyahatlerin yanı sıra belirli zamanlarda Mekke'ye gelen hacılara da bağlıdır.¹¹³ Çünkü hac ve ticaret maksadıyla gelenler talep gören hemen her malı, Mekke'ye taşımaktadırlar. Bunun yanında Umre maksadıyla senenin geri kalan aylarında da ziyaretlerin devam etmesi, hemen her mevsimde Mekke ticaretini canlı tutar. Hac mevsimi, özel olarak Mekke, genel olarak Arap Yarımadası için en ehemmiyetli ticaret mevsimidir. Hac aylarıyla birlikte kervanların geçtiği tüm merkezlerde alışılmışın dışında bir ticarî hayat başlar. Mekke ise tüm yolcuların bir araya geldiği mühim ticarî merkez olur.¹¹⁴ Çok seyahat etmeleri ve bu yolla dünyayı görmeleri sonucunda ilim, irfan, deneyim ve dirâyet bakımından Arapların en ileri gelenleri olan Kureyşliler, Kâbe'nin kendi geçimleri açısından önemini iyi bildiklerinden, o kutsal yeri en güzel şekilde yönetmeye ve Arabistan'ın her köşesinden halkın oraya toplanması için ellerinden geleni yapmaya çalışırlar. Bu nedenle uygun yerlerde hacılara su vermek, yemek yedirmek için özel yerler kurdukları gibi, Kâbe'nin çevresini, savaş, düşmanlık ve mücadelenin yasak olduğu bir yer (Harem) kabul ederler.¹¹⁵

Arapların insanları memleketlerine çekmek için itina gösterdikleri bir başka şey "haram aylar"dır. O aylara hürmeten adam öldürmezler, hukuksuz sayılan işlerden uzak dururlar.¹¹⁶ Bir adam bu aylarda babasının katiline bile rastlarsa ona dokunmaz.¹¹⁷

Haram aylar dört tanedir: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb.¹¹⁸ Zilhicce, adından da anlaşılacağı üzere, Hac ayıdır. Zilkade ve Muharrem ayları Hac hazırlıklarının yapılabilmesi ve ziyaretçilerin dönüş güvenliklerinin sağlanabilmesi amacıyla haram aylardan sayılır. Receb ayının, Arap Yarımadası'nın uzak bölgelerinden umre amacıyla gelen kimselerin geliş-gidişlerini te'min etmek amacıyla haram aylar içerisinde sayıldığı ifade edilmekle beraber, bazı kabilelerin bu ayda Allah'a yakınlaşmak amacıyla putlarına kurban kestikleri için kutsal kabul edildiği de kaydedilir.¹¹⁹ Bu haram aylarda Ukaz, Zulmecaz, Mecenne panayırları kurulur. Panayırlara gelen misafirleri, alışveriş ve Hac ziyaretine teşvik için türlü faaliyetler düzenlenir.¹²⁰ Cevad Ali Câhiliye Araplarının, Şaban ve Ramazan aylarına da aynen haram aylara gösterdikleri gibi saygı gösterdiklerinden bahseder. Onun kanaatine göre, bunun sebebi nesî uygulamasıdır. Onlar nesî yaparak aylarla oynadıkları ve zaman zaman Şaban ve Ramazan'ı da haram ay saydıkları için bu iki ay da onların gözünde önemlidir. Kureyş bu iki aya da hürmet gösterir. Bu iki ay İslam döneminde de kıymetli görülmeğe devam etmiştir.¹²¹

¹¹³ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* (çev. Nejdet Gök), c. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 48.

¹¹⁴ Bal, s. 131-132.

¹¹⁵ Zeydan, c. I, s. 48; Hasan, c. I, s. 85; Hacıları ağırlama vazifeleriyle ilgili olarak bkz. İbn Hişâm, c. I, s. 143-144; İbn Sa'd, c. I, s. 72-73. Harem bölgesinin câhiliye döneminde de kutsal kabul edildiğini gösteren bir işaret olarak İbn İshâk'ın cümlelerini zikredebiliriz. O, Abdulmuttalib'in Fîl Vakası zamanında Kâbe'nin yanında durarak ettiği duayı aktarır ki, Abdulmuttalib, bu duasında, Allah'a 'kutsal belde'yi düşmanlarına çığnetmemesi için yalvarmaktadır. Bkz. *Sîre*, s. 61.

¹¹⁶ Cevad Ali, c. VIII, s. 471; Seyyid Muhammed Şukri Âlûsî. *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, c. III, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, ty., s. 71.

¹¹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), c. IV, İstanbul: Azim Dağıtım, ty., s. 332.

¹¹⁸ Cevad Ali, c. VIII, s. 471; Âlûsî, c. III, s. 71.

¹¹⁹ Cevad Ali, c. VIII, s. 477-478.

¹²⁰ Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 100-101; Arap panayırları hakkında detaylı bilgi için bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 944-956.

¹²¹ Cevad Ali, c. VIII, s. 485.

Araplar haram aylar boyunca kavgasız, savaşı durmaya dayanamazlar.¹²² Ayrıca kamerî takvime göre hac zamanının yılın bütün mevsimlerini dolaşması, panayırlardaki ticarî hayatı olumsuz etkilemekte ve ticaretten beklenen kâr elde edilememektedir. Yaz aylarında seyahat ise daha zordur. Arapların, bu sakıncaları ortadan kaldırıp ticarî faaliyetlerini rahatça yapmak, Yarımada'nın iklimine uygun tarım ürünlerini panayırlarda pazarlamak ve kendilerince uygun mevsimde seyahat etmek amacıyla hac mevsimini sabitlemek için kamerî takvimi şemsî takvime uyarlayıp nesî uygulamasına başvurdukları görülmektedir.¹²³ Onlar bu uygulamayla, asıl haram ay Muharrem iken, Safer'i haram ay sayarak takvimle oynamış ya da bazı ulemânın dediği gibi, bir ayın hürmetini başka bir aya ertelemiş olurlar.¹²⁴

Câhiliye Araplarının ticarî amaçlarla icra ettikleri 'haram ay' uygulaması, İslamî dönemde vahiy ve Hz. Peygamber tarafından onaylanarak devam ettirilir. Hz. Peygamber'in haram ayları kabul ederek, bu ayların hürmetine hassasiyet gösterdiği şu vâkıadan anlaşılabilir: Bedir savaşından iki ay önce, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kureyş'i gözetlemekle görevlendirdiği müfreze, Kureyş'in kervanlarını görünce henüz Receb'e bir gün olduğunu düşünerek onlarla çarpışır, onları yenip kervanı ve esirleri alarak Hz. Peygamber'e gelirler. Ellerinde ganimet ve esirlerle gelen savaşçılara ise Hz. Peygamber, "Ben size haram ayda savaşmayı emretmedim!" diyerek çıkışır ve kendisine ayrılmış beşte birlik ganimet payını almayı da reddeder.¹²⁵

Ayların sayısının Allah katında 12 olduğunu, bunlardan 4'ünün ise haram aylar olduğunu açıklayan âyet, aynen Arapların âdeti olduğu üzere, bu aylarda savaşı yasaklar.¹²⁶ Bunun yanı sıra devamındaki âyette nesî uygulaması şiddetle yasaklanır. Haram ayları helal, helal ayları haram sayarak yapılan nesî uygulamasının, ayları değil ancak küfrü arttırdığı vurgulanır.¹²⁷ Âyetlere muvafık bir açıklama Hz. Peygamber tarafından da yapılır. Veda haccında "Zaman artık, Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı andaki haline geri dönmüştür. Sene 12 aydır, bunlardan 4'ü haram aydır. Haram ayların 3'ü, peş peşe gelen Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayları, diğeri de Mudar'ın Şaban ve Cumada ayları arasındaki Receb ayıdır."¹²⁸ buyuran Hz. Peygamber, içinde bulunduğu kültürel ve ekonomik şartların gereği olarak çıkmış bir uygulamayı onaylar. Bununla beraber, takvimin artık sabitlendiği ve nesî uygulamasının o günden sonra söz konusu olamayacağını da vurgular.¹²⁹ Arapların, kendi toplumsal ihtiyaçları sebebiyle uygulamaya geldikleri nesî, kanaatimizce yine toplumda yarattığı kargaşalar nedeniyle yarardan çok zarar verdiği için ortadan kaldırılır. Zira özellikle yukarıda zikredilen Kervan basma olayında yaşanan karşılığın bile sabit bir takvimin olmamasından kaynaklandığı açıktır.

¹²² Çağatay, s. 101-102.

¹²³ Mustafa Fayda, "Nesî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 578.

¹²⁴ Cevad Ali, c. VIII, s. 488; Âlûsî, c. III, s. 71.

¹²⁵ Bu olay sonrasında, müşriklerin, haram ayda adam öldürüp kervan bastıkları için Müslümanlar'a karşı olumsuz propagandaya başlamaları ve "Muhammed haram ayda adam öldürmeyi helal mi kıldı?!" demeleri üzerine, Bakara sûresi 217. âyet nâzil olur. Bkz. Elmalılı, II. 83-85; İmam Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-u Nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991, s. 69-72; Ebu'l-Kasım Mahmud bin Ömer bin Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâimidi't-Tenzîl*, c. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, h. 1407, s. 258.

¹²⁶ Tevbe, 9/36.

¹²⁷ Tevbe, 9/37.

¹²⁸ Buhârî, Bed'ul-Halk, 2; Âlûsî, c. III, s. 72; İbn Hişâm, c. IV, s. 251; Ezrakî, c. I, s. 179; Taberî, c. XIV, s. 234-237.

¹²⁹ Bu konuda bkz. Taberî, c. XIV, s. 23.

Savaş ve Ganimet

Arapların ekonomik kaynaklarından biri de yağma ve savaşların sonucunda elde ettikleri ganimetlerdir.¹³⁰ Ganimetin yanı sıra, yarımada'daki verimli bölgelere, su kaynaklarına sahip olma veya liderlik tutkusu da onların savaşmaları için birer sebeptir.¹³¹ Bununla beraber onlar savaş silahlarını hep kendilerine doğrultmuşlardır. Ficar savaşları ve Eyyâmü'l-Arab bunu açıkça ortaya koymaktadır.¹³² Onların bu savaş tutkuları şiirlerine de yansdığı için kabileler arası savaşlar, câhiliye şiirinin en önemli konusu kabul edilir.¹³³

Watt (ö. 2006), sürüleri yağmalamanın Araplar için millî bir spor olduğunu ifade eder.¹³⁴ Onlar bununla da kalmaz, baskın verdikleri kabilelerin kadın ve çocuklarını bile esir ederler. Diğer kabile de fırsat bekler, ötekisinin yaptıklarını o da yapar. Hatta başka kabileler arasında üzerlerine saldıracak kabileler bulamazlarsa, birbirleriyle savaşır. Bu baskın ve yağmalardan dolayı kabileler çok vakit kendilerini koruyacak kuvvetli bir kabilenin himayesine sığınmak mecburiyetinde kalır.¹³⁵ Hitti'ye (ö. 1978) göre, Arapların bu savaşçılıkları, çöl hayatının sosyal ve iktisadî şartlarından doğmuş ve millî bir müessese seviyesine çıkmıştır. Bu müessese, çoban hayatı yaşayan bedevi cemiyetin iktisadî yapısı üzerine oturur. Dövüşkenlik hâlet-i rûhiyesinin yerleşmiş kalmış bir mantık şartı olduğu ülkede, baskın vermek, yiğitlere has birkaç meşgaleden biridir. Öyle ki Benî Tağlib gibi Hıristiyan kabileler dahi aynı tatbikatta bulunmuşlardır.¹³⁶

İslam, yalnızca uhrevî kurtuluşu değil aynı zamanda dünyevî kurtuluşu da amaçladığı için, Kur'ân ve Hz. Peygamber (s.a.s.) muhataplarına savaşı ve öldürmeyi 'ne şartla olursa olsun' yasaklayan emirlerde bulunmaz. Aksine Kur'ân'da birçok âyetle cihad teşvik edilir.¹³⁷ Müslümanların kendilerine savaş açanlara karşı durmaları ve onları cezasız bırakmamalarının gerektiği beyan edilir.¹³⁸ Tarihî zaruretler insan için savaşmayı ve öldürmeyi gerekli kılıyorsa bundan kaçınmanın Allah katında hoş karşılanmayacağı belirtilir.¹³⁹ Kur'ân'da yer alan cihadla ilgili ayetlerin yanı sıra Hadis Külliyyâtı içerisinde sadece bu konuda hadislerin toplandığı cihad bölümleri bulunur. Söz konusu bölümlerde de cihadın teşvik edildiği görülür.

Araplar gerekli-gereksiz sebeplerden ötürü savaşı bir âdet haline getirmiş oldukları için, ayetlerle bu konuda sınırlamalar getirilir. Asıl olan halin barış hali olduğu, savaşın ancak

¹³⁰ Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (edt. Vecdi Akyüz), c. II, İstanbul: Beyân Yayınları, 2006, s. 67.

¹³¹ Hasan, c. I, s. 84. Araplar için kan davaları da birbirlerine savaş açmaları için yeterli bir nedendir. Çünkü bir cinayet söz konusuysa bunda yalnızca katili değil onun akrabalarını da sorumlu tutuyorlardı. Ayrıca soy üstünlüğü anlayışında oldukları için kısıta diyeti kabul etmiyor ya da bunu ar kabul ediyorlardı; ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 86-113.

¹³² Çağatay, s. 90. Âlûsî, 'Eyyâmü'l Arabî'l-Meshûra' başlığı altında bu kavgalardan bazıları ve kimler arasında olduğu hakkında bilgiler sunar. Bkz. Âlûsî, c. II, s. 68-75.

¹³³ Öğmüş, s. 80. Savaşları konu edinen örnek mısralar için bkz. Öğmüş, s. 82-177.

¹³⁴ W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de* (çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986, s. 24.

¹³⁵ Emin, s. 37.

¹³⁶ Hitti, c. I, s. 47-48.

¹³⁷ Bkz. Âl-i İmrân, 3/157, 195, 200; Nisa, 4/74, 95; Tevbe, 9/14, 20, 41, 81-83, 86-88; Hacc, 22/40, 78; Muhammed, 47/4; Fetih, 48/16-17; Saff, 61/4, 10-12. "Cihad" Kur'ân-ı Kerîm'de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir; "cihad eden" anlamındaki mücahid ise iki âyette zikredilmiştir. (Ahmet Önal, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, Ankara: TDV Yayınları, 1993, s. 527). Kavramla ilgili olarak ayrıca bkz., Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 1996, s. 224-225.

¹³⁸ Mâide, 5/33; Tevbe, 9/73.

¹³⁹ Âl-i İmrân, 3/142-143; Enfâl, 8/15-16. Ayrıca bkz. Enfâl, 8/45.

gerektiğinde başvurulacak bir yöntem olduğu ifade edilir.¹⁴⁰ Hz. Peygamber'in ifadelerinde de barış halinin esas olduğu vurgulanır. Ancak zaruret durumunda savaştan kaçınmaya da gerek yoktur. Buna binaen, Allah'tan düşmanla karşılaşmayı değil afiyeti dilemek gerektiğini buyuran Hz. Peygamber, düşmanla karşılaşınca da sabır ve cihadı emrederek cennetin, kılıçların gölgesi altında olduğuna işaret eder.¹⁴¹ O'nun, kendisini 'Rahmet Peygamberi' şeklinde vasıflandırmasının yanı sıra 'Harb Peygamberi' olarak tanımlamış olmasını da bu doğrultuda anlamak mümkündür.¹⁴²

Arapların câhiliye savaşlarında, öldürmekle yetinmeyip, insanlık onurunu zedeleyici bazı davranışlar sergiledikleri kaynaklarda yer almaktadır. Mesela, onların, işkencede bulunmak, savaş sonrasında öldürdükleri düşmanlarının bedenlerini parçalamak ve bu parçaları bir iftihar vesilesi olarak kendilerine takı yapmak gibi birtakım âdetleri vardır. Uhud savaşında şehid edilen Hz. Hamza'ya böyle bir muamelede bulunduğu biliyoruz.¹⁴³ İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in, amcasının cansız bedenini bazı parçaları kesilmiş bir halde görünce, Kureys'e karşı zafer kazandıklarında onlardan otuz kişiye Hamza'ya karşılık müsl yapmaya ant içtiğini haber verir. Hz. Peygamber'in üzüntüsüne ve sözlerine şahit olan ashab da, zafer nasip olursa, karşı tarafın savaşçılarına Arapların görmedikleri işkenceler yapacaklarına dair yemin ederler.¹⁴⁴ Bunun üzerine,

*"Birine ceza vereceğiniz zaman, size yapılanın aynısıyla karşılık vermekle yetinin (aşırı gitmeyin). Eğer sabrederseniz bilin ki, sabrınız sizin için çok daha hayırlıdır. Dolayısıyla ey Peygamber! Sen de sabret. Bil ki sana sabretme gücünü veren Allah'tır. İnkârcıların sana yaptıklarına üzülmeye; kurdukları tuzakları dert edinme. Unutma ki, Allah inkârcıların eziyetlerine sabredip onlara karşılık vermekten kaçınan ve iyilik yapıp hoşgörülü davrananlarla beraberdir."*¹⁴⁵

âyeti nâzil olur ve Hz. Peygamber ettiği yeminden vazgeçmekle beraber, ashabına da müsl yapmayı yasaklar.¹⁴⁶ Hz. Peygamber'in işkenceyi yasakladığına dair daha pek çok rivayete rastlamak mümkündür.¹⁴⁷ Bununla beraber savaş sırasında hanımlara ve çocuklara¹⁴⁸ dokunulmaması gerektiği de hadislerde vurgulanır.

Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere, savaş ve yağmayı âdet edinmiş Araplara hem âyetler hem de Hz. Peygamber tarafından, bazı sınırlamalar getirilir, bu hususta barışı esas alan bir anlayış yerleştirilmeye çalışılır. Bunun yanı sıra onların savaşçı tabiatları yok edilerek değil, daha ulvî bir gayeye yönlendirilerek kazanıma dönüştürülür. Zira, fetihlerin, günümüzdeki gibi teknolojik savaş sistemlerine değil, savaşçıların mahâretine dayandığı bir dünyada, onların savaşçı yapılarının, İslam'ın hızla yayılmasında pay sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Savaşçı bir toplumda yetişmiş Hz. Peygamber'in yaşamında, bu tarihsel alanın başka izlerine de rastlamaktayız. Kaynaklara göre, Câhiliye Arapları tüm malları, eşyaları ve hatta kadınlarıyla beraber savaşa çıkarlar. Savaşta yenilen taraf, bütün bunları bırakarak savaş meydanını terk

¹⁴⁰ Bkz. Nisâ, 4/86, 90. Ayrıca bkz. Mümtehine, 60/8.

¹⁴¹ Buhârî, Cihâd, 156; Müslim, Cihâd ve Siyer, 20.

¹⁴² Buhârî, İmân, 17; İ'tisâm, 28; Müslim, İmân, 32; Fedâ'il, 126.

¹⁴³ Bkz. İbn Hişâm, c. III, s. 96-97.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, c. III, s. 101.

¹⁴⁵ Nahl, 16/126-128.

¹⁴⁶ İbn Hişâm, c. III, s. 101-102.

¹⁴⁷ Müslim, Cihâd ve Siyer, 3; Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Cihâd, 82.

¹⁴⁸ Müslim, Cihâd ve Siyer, 3, 138.

eder. Bunun üzerine kazanan taraf onların bıraktıkları her şeye el koyar.¹⁴⁹ Onlar elde ettikleri bu ganimetleri güç ve soy esasına göre dağıtırlar.¹⁵⁰ Savaş sonrasında ganimetler bir yerde toplanır ve sonra savaşanlara paylaşılır.¹⁵¹ Bu ganimet sevdasının İslam'la beraber bir çırpıda ortadan kalkması sosyolojik olarak imkânsızdır ki bunu şu örneklerden anlamak mümkündür: Enfâl Sûresi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ganimet paylaşımı ile ilgili sorular geldiğini göstermektedir.¹⁵² Fetih Sûresi'nde, ganimet söz konusu olduğu için Hz. Peygamber'le sefere katılmak isteyenlerin davranışlarına dikkat çekilir.¹⁵³ Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme'nin kadınların savaşa çıkmadıkları için ganimet elde edemediklerinden yakındığına¹⁵⁴, bazı kimselerin ganimetleri kaçırmama telaşıyla Uhud'ta mevzilerini terk ettiklerine¹⁵⁵, hatta ganimet diye ayakkabı bağcıklarını gizlice almaya varan davranışlar sergilediklerine¹⁵⁶ dair bilgiler mevcuttur. Âl-i İmrân Sûresi 16. âyet "*Bir peygamberin ganimet malına ihânet etmesi asla düşünülemez.*" diye başlar. Âyetin sebep-i nüzûlü hakkındaki bilgiler, Arapların İslâm sonrasında bile devam eden ganimet tutkularının, onları yanlış tutumlara sevk edecek kadar aşırı olduğunu gösterir. Bu konudaki ilk görüşe göre, Bedir günü, ganimetler arasındaki kadife bir kumaş kaybolmuş, bunun üzerine, o kumaşı Hz. Peygamber'in almış olabileceği söylentileri ortaya çıkmıştır.¹⁵⁷ Bir diğer görüşe göre ise Uhud Savaşı sonrasında okçular, mevzilerini terk edip de ganimete koşmalarının sebebi olarak "Rasûlullah herkesin aldığı kendisinin olsun der de ganimetleri taksim etmez diye korktuk, nitekim Bedir'de taksim etmemişti." demişler, Hz. Peygamber de onların bu sözlerine "Ganimetleri size taksim etmeyip hâinlik yapacağımızı mı zannettiniz?!" diyerek karşılık vermiştir.¹⁵⁸ Kaynaklarda yer alan bütün bu bilgiler ganimetlerin, İslâm öncesinde olduğu gibi İslam sonrasında da Araplar için ehemmiyetini göstermek için yeterlidir.

Gerek toplumdaki, savaşlardan ganimet elde etme alışkanlığının bir uzantısı gerekse insan tabiatının bir neticesi olarak, Arapların savaşlardan bir kazanç elde etme talebi doğaldır. Dolayısıyla bu yöndeki taleplerin karşılanması yönündeki uygulamaların varlığı da normaldir. Zira iyi bir savaşçı olmak için küçüklüğünden beri gayret sarf eden bir Arabın, gayretinin ve mahâretinin karşılığını almasından daha tabîi bir şey olmadığı gibi, cihada koşan Müslümanlar'ın sadece uhrevî bir ödülle müjdelenmelerinin tatmin edici olduğunu söylemek de zordur. Böyle bir ortamın gereği olarak, İslam sonrası, ganimet elde etmek yasaklanmadığı gibi bu husustaki bazı uygulamalar da devam eder. Kendi paylarına düşen ganimetleri gönül rahatlığıyla yiyebilecekleri, Müslüman mücahitlere müjdelenir.¹⁵⁹ Ganimet bir teşvik unsuru olarak özellikle kullanılır. Hz. Peygamber (s.a.s.) savaş sırasında düşmanlarından birini öldürdüğünü ispat eden kimseye, öldürdüğü kişinin mallarını ganimet olarak vermeyi vadeder.¹⁶⁰ Yine Hz. Peygamber'in

¹⁴⁹ Cemâl Mahfûz, *Fennü'l-Harbi 'Inde'l-Arabi f'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut: Muessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1987, s. 15.

¹⁵⁰ Hayrettin Karaman, "Asr-ı Saadet'te İslam Hukuku'nun Oluşumu", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, c. II, İstanbul: Beyân Yayınları, 2006, s. 267.

¹⁵¹ Mahfuz, s. 15; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 1001.

¹⁵² Enfâl, 8/1.

¹⁵³ Fetih, 48/15.

¹⁵⁴ Tirmizî, Tefsîr (Nisâ), 5; Taberî, c. VIII, s. 261.

¹⁵⁵ Elmalılı, c. II, s. 455.

¹⁵⁶ Buhârî, Eymân ve Nuzûr, 33.

¹⁵⁷ Taberî, c. VII, s. 348-350.

¹⁵⁸ Elmalılı, c. II, s. 455-456; Daha fazla rivayet için bkz. Taberî, c. VII, s. 350-354.

¹⁵⁹ Enfâl, 8/69.

¹⁶⁰ Müslim, Cihâd ve Siyer, 41.

savaş öncesi, Allah'a, ashabının kıyafet ve binek yokluğunu arz ederek, savaşı kazanmak ve elde edilecek ganimetle bu ihtiyaçlarını gidermek için dua ettiği görülür.¹⁶¹

Câhiliye örfünde komutanların, ganimetin dörtte birini almaları, taksimi mümkün olmayan eşyalar, düşman bozguna uğratılmadan ve genel yağmadan önce ele geçirilen ganimetler üzerinde tasarrufta bulunmaları ve kılıç, cariyeye, at gibi değerli eşyalardan kendileri için seçmeleri bir gelenektir.¹⁶² Onların herkesten farklı olarak kendilerine seçtikleri bu ganimete ise "safiy" denilmektedir.¹⁶³ Bununla beraber kabile reisi, aldığı dörtte birlik kısmın çoğunu kabilesinde bulunan fakir ve ihtiyaç sahiplerine karşılıksız olarak dağıtır.¹⁶⁴ Ganimet paylaşımı ile ilgili bu örfün İslâm sonrası neredeyse aynen devam ettirildiği malumdur. Yalnızca komutanlara düşen ¼ hisse, 1/5'e düşer. Enfal sûresi 41. âyet önce her şey gibi ganimetlerin de Allah ve Rasûlü'ne ait olduğunu bildirir. Sonra ise yine Allah'ın iradesi ve Rasûlü'nün rızası ile bunun nasıl dağıtılacağını açıklar. Buna göre ganimetin 4/5'ü gazilere dağıtılmakta, 1/5'i de yine 5 kısma ayrılarak âyette sayılan sınıflara verilmektedir. Bu taksim üzerine, Allah ve Rasûlü'ne ait olan kısım Hz. Peygamber tarafından alınır ve pek azı ailesine, çoğu ise muhtaç Müslümanlar'a sarf edilir.¹⁶⁵ Bu uygulamayla İslam öncesi ganimet paylaşımı ve komutanın ganimeti kullanma hususundaki sorumlulukları genel olarak te'yid edilmiş olur.

Komutan hakkı olarak tabir edilen "safiy" âdetinin de Hz. Peygamber tarafından sürdürüldüğünü biliyoruz. Zira Hz. Peygamber, eşi Safiye'yi, Hayber Savaşı sonrasında, esirler arasından kendisine seçer.¹⁶⁶ Safiye bt. Huyeyy olarak bilinen bu hanımın asıl adı Zeynep olmakla beraber ona Safiye ismini Hz. Peygamber verir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber, Hayber sonrası ganimet olarak bir cariyeye isteyen Dihye b. Halife el-Kelbî'ye, gidip bir cariyeye seçmesini söyler. Dihye esirler arasından Safiye bt. Huyeyy'i seçince ashab, onun Yahudi ileri gelenlerinden birinin kızı olduğunu ve onu ganimet olarak almanın Hz. Peygamber için daha uygun olacağını söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu örfü tâbi olarak Safiye'yi kendisine ayırır.¹⁶⁸ Yalnızca bu rivayetten bile anlaşılmaktadır ki, savaş sonrası, yenilen tarafın mallarının yanı sıra kadınlarına-kızlarına el koyma âdeti, yalnızca Hz. Peygamber için değil tüm savaşanlar için de geçerlidir. Bunun yanı sıra câhiliye örfünde olduğu gibi komutanların bir takım ayrıcalıklarının olduğu kabul edilir.

Bazı savaş ve ganimet gelenekleri Hz. Peygamber tarafından devam ettirilmekle beraber bu konuda birçok düzenleme de göze çarpar. Örneğin, Kur'ân ayetlerinde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde ele geçirilen esirlerle ilgili olarak düzenlemelerin varlığı söz konusudur. Mesela, Kur'ân birçok âyette, bu insanları azat etmeyi bir bağışlanma vesilesi olarak sunar.¹⁶⁹ Hadis Külliyyatı içerisinde, kölelerin azat edilmesiyle ilgili hadislerin toplandığı "Kitabu'l-Itk" başlıklı kısımlar, bu hususun Hz. Peygamber tarafından ne kadar önemsendiğini gösteren delillerdir. Hz.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 157.

¹⁶² Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi* (çev. Hamdi Aktaş), İstanbul: Beyân Yayınları, 1998, s. 309.

¹⁶³ Mahfuz, s. 16. Bu uygulamanın İslam sonrası Hz. Peygamber tarafından da devam ettirildiğiyle ilgili olarak bkz. Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadet'te Devlet Bütçesi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, c. II, İstanbul: Beyân Yayınları, 2006, s. 396.

¹⁶⁴ Mahfuz, s. 15; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 1001.

¹⁶⁵ Karaman, c. II, s. 268.

¹⁶⁶ Müslim, Nikâh, 84; İbn Hişâm, c. IV, s. 396; Ebu'l-Hasan İzzeddin İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcûd), c. VII, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, s. 168.

¹⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 686.

¹⁶⁸ İbnu'l-Esîr, c. VII, s. 168.

¹⁶⁹ Nisâ, 4/92; Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3; Beled, 90/11-13.

Peygamber bu insanların daha yaşanabilir bir hayata kavuşmaları için çaba göstermekle beraber, çoğu zaman onları serbest bırakmak için neredeyse bir sebep arar gibidir. Zira Huneyn Gazvesi'nin ardından, ganimet ve esirler Cirane'de toplanır. Esirler için gelen bir heyetin isteği üzerine Hz. Peygamber tüm esirleri karşılıksız serbest bırakır. Buna şahit olan sahabe de paylarına düşen esirleri salıverirler.¹⁷⁰

Hız. Peygamber, kölelik kurumunu tamamıyla yok etmese de, bu yönde sosyal hayatın kaldırılabileceği her türlü girişimde bulunur. Esirleri azat etmek türlü bahanelerle teşvik edilir.¹⁷¹ Bu davranışta bulunanlar Allah katında birçok mükâfatla müjdelendir. Fakat kurumun hal-i hazırda devamı sebebiyle, Hz. Peygamber, en azından bu konumda olan insanlara daha iyi şartlar sağlama amaçlı hükümler de koyar. Mesela, esirleri 'kardeş' olarak tanımlayan Hz. Peygamber, mü'minlere, kendi yedikleri, içtikleri ve giydiklerinden onları faydalandırmalarını¹⁷², hizmetle yükümlü bu insanlar kendilerine yemek getirdiklerinde onları sofraya davet etmelerini tavsiye eder.¹⁷³ Esirler, sahiplerine itiraz edemediği için, onlardan çocuklu kadınların, çocuklarından ayrılarak her birinin başka kişiye verildiği olmaktadır ki Hz. Peygamber, "Kim anne ile çocuğu ayırırsa Allah da onu kıyamette sevdiğilerinden ayırır."¹⁷⁴ buyurarak bu muameleyi yasaklar. Yine aynı aileden esirleri birbirlerinden ayırmayı hoş görmeyen Hz. Peygamber, bu gibi durumlarda esirlerin hepsinin bir kişiye verilmesini emreder.¹⁷⁵ Bunlar ve daha başka birçok örnek, esir düşüp Müslümanlara ganimet olarak verilmiş bu insanların durumlarını düzeltmek için birçok adım atıldığını gösterir. Fakat sosyal şartların gereği ve Arap toplumunun gerçeği olarak, ganimet bir ekonomik kaynak olarak görülmeye devam edilirken, insanları ganimet sayma âdeti de yasaklanmaz.

Sonuç

Arapların ziraat, hayvancılık, ticaret, savaş ve ganimet gibi temel gelir kaynaklarına kısaca değinmekle beraber, bu kaynakların, onların kültürleri üzerinde nasıl etkiler bıraktığını görmemize yarayacak kesitler sunmaya çalıştık. Söz konusu ekonomik kaynaklar, Arapların yaşamı, bilgi, görgü seviyesi, hayata bakışı vb. birçok şey üzerinde nasıl etkin bir role sahipse, kanaatimizce 'kendi içlerinden bir peygamber' olan Hz. Peygamber üzerinde de rol sahibidir. Bu doğrultuda:

Hurmanın bolca yetiştiği bir memlekette yaşayan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hurmayı övmesinden daha tabii bir şey yoktur. Fakat hadislerde bölge ürünleri içerisinde yer almayan meyvelerden herhangi birine dair bir ifade söz konusu değildir. İçinde yaşadığı toplumda, hayvancılık bir geçim kaynağı olduğu için, Hz. Peygamber'in koyun yüzmeyi bilmesi bizi şaşırtmaz. Onun hayvancılıkla ilgili ayrıntılı hükümleri, sanayileşmiş şehirlerde hayat sürenlerin işine yaramasa da, o gün ve toplum için elzem bir ihtiyaçtır.

Ticaret, etrafındaki herkes gibi Hz. Peygamber'e de birçok yol açmıştır. Onun bir de bu vesileyle artan tecrübesi, yaşamına da hadislere de aksetmiştir. Ayrıca birçok konuda olduğu gibi Hz. Peygamber'in ticarî konularda yaşadığı sıkıntıların ve çözüm arayışlarının izlerine de

¹⁷⁰ Mehmet Nadir Özdemir, "İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı", *Bilimnâme*, Sayı: XIX, Yıl:2010/2, s. 75-76.

¹⁷¹ Buhârî, İtk, 1-3.

¹⁷² Buhârî, İtk, 15.

¹⁷³ Buhârî, İtk, 18.

¹⁷⁴ Tirmizî, Siyer, 17.

¹⁷⁵ İbn Mâce, Ticâret, 46.

hadislerde rastlıyoruz. Fakat uluslararası para piyasalarında tutunabilmenin günümüz şartlarında nasıl mümkün olabileceğini açıklayan bir öneriyi Literatür'de bulamıyoruz.

Hız. Peygamber, savaşabilmenin iftihar sebebi sayıldığı Arap kültürü içerisinde herkes gibi savaşmıştır. Mâhir bir savaşçı, bir komutan olarak o kültürün kendisine pay ettiği haklarını almaktan da kaçınmamıştır. Fakat bugün, gerek bizim kültürümüzde gerekse dünyada, savaş sonrası, yenilen tarafın kadınlarına el koymanın kabul edilebilir tarafı yoktur. Ayrıca 'haram aylar'da savaş yasağının da bugün -maalesef- hiçbir savaşı durdurma gücü yok.

Veremeye çalıştığımız bu örnekler, o günün ekonomiye dayalı kültürü ile hadislerin nasıl iç içe olduğunu açıklar niteliktedir. Kanaatimizce, bu durum, Hız. Peygamber'in ve hadislerin değerine hâlel getirmediği gibi, aksine, dinin, kültürün içine nüfûz ederek yaşanabilir kılınmasında rol oynamıştır. Ayrıca, bir kültür içerisinde seslenen ve ilk planda yine o kültürün insanlarını muhatap alan hadislerin (genel anlamda dinî metinlerin), o kültürden bağımsız bir dil kurması, o dünyada karşılık bulamayacak türden mesajlar barındırması tabii ki düşüncemizde.

Kaynakça

Abdübâkî, Muhammed Fuad (1996), *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs.

Aldemir, Halil (2011), "İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'ân Daveti Açısından Değerlendirilmesi", *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (edt. Mevlüt Güngör), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı-Kültür Müdürlüğü.

Ali, Cevad (1993), *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabi Kable'l-İslâm*, c. VII, VIII, Bağdat: Câmîiatu Bağdat.

Âlûsî, Seyyid Muhammed Şükri (ty.), *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, c. I-III, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye.

Ateş, Ali Osman (2006), "Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, (edt. Vecdi Akyüz), c. II, İstanbul: Beyân Yayınları.

Atmaca, Veli (2010), *Hadislerde Rukye -Hz. Peygamber ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri-*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Avcı, Casim (2008), *Hız. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, İstanbul: Hayykitap.

Bal, Faruk (2015), *Arap Yarımadasında Ticaret -Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-*, İstanbul: Beka Yayıncılık.

Bozkurt, Nebi (2002), "Kaylûle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Buhârî, Muhammed b. İsmail (1987), *el-Câmi'us-Sahîh (Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi)*, (çev. Mehmed Sofuoğlu), c. I-XVI, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Büyükcoşkun, Kudret (1991), "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Çağatay, Neşet (1957), *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Çelikkol, Yaşar (2003), *İslam Öncesi Mekke*, Ankara: Ankara Okulu.

Demircan, Adnan (2007), "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları", *Câhiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (edt. Ahmet Yaman), Ankara: Fecr Yayınları.

Derveze, İzzet (1998), *Kur'ân'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, c. I-II, İstanbul: Ekin Yayıncılık.

Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistânî (ty.), *Sunen-u Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), c. I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Ebu Ubeyd, Kâsım b. Selâm (1406), *Kitâbu'l-Emvâl*, (thk. Muhammed Halil Herras), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır (ty.), *Hak Dini Kur'ân Dili*, (sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), c. II, IV, İstanbul: Azim Dağıtım.

Emin, Ahmet (1976), *Fecru'l-İslâm (İslam'ın Doğuşu)*, (çev. Ahmet Serdaroğlu), Ankara: Kılıç Kitabevi.

Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (1979), *Ahbâru Mekke ve Mâ Câne Fihâ Mine'l-Âsâr*, (thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas), Beyrut: Dâru's-Sakafe.

Fayda, Mustafa (2006), "Nesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Hamidullah, Muhammed (1980), "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri", (çev. Abdullah Aydınlı), *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: IV, Yıl: 1980, Erzurum, ss. 327-342.

Hamidullah, Muhammed (2003), *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), c. I-II, Ankara: Yeni Şafak.

Hamidullah, Muhammed (1961), "El-İlâf veya İslam'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrahoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Yıl:1961, Ankara, ss. 213-222.

Hasan, Hasan İbrahim (1985), *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), c. I, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Hitti, Philip K. (1980), *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), c. I, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Hodgson, Marshall G.S. (1993), *İslam'ın Serüveni (Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih)*, (çev. İzzet Akyol), c. I, İstanbul: İz Yayıncılık.

İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Ali İbn Halef İbn Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî (2003), *Şerhu'l-Câmi's-Sahîh*, thk. Ebû Temîm Yâsir İbn İbrahim, c. IX, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

İbn Habîb, Muhammed el-Bağdâdî (1985), *Kitâbu'l-Munemmak fî Ahbâri Kureys*, (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut: Alemü'l-Kütüb.

İbn Hacer, el-Askalânî (1379), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî), c. VIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

İbn Hacer, el-Askalânî (1415), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), c. V, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Hanbel, Ahmed (1969), *Müsned*, c. IV, VI, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (1936), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhâfiz Şiblî), c. I-IV, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî.

İbn İshâk, Muhammed el-Muttalibî (1978), *es-Sîre*, (thk. Süheyl Zekar), Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ty.), *Sünen-i İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), c. I-II, Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.

İbn Sa'd, Muhammed (1957), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. I, Beyrut: Dâru Sadır-Dâru Beyrut.

İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin (1994), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcûd), c. VII, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Karacabey, Salih (2002), *Hz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi*, İstanbul: Sır Yayıncılık.

Karaman, Hayrettin (2006), "Asr-ı Saadet'te İslam Hukûku'nun Oluşumu", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, c. II, İstanbul: Beyân Yayınları.

Mahfûz, Cemâl (1987), *Fennu'l-Harbi 'Inde'l-Arabi fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccac (1955), *el-Câmiu's-Sahîh*, c. I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi.

Öğmüş, Harun (2013), *Câhiliye Döneminde Araplar*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Önal, Ahmet (1993), "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, Ankara: TDV Yayınları.

Özdemir, Mehmet Nadir (2010), "İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı", *Bilimnâme*, Sayı: XIX, Yıl: 2010/2, ss. 75-98.

Palabıyık, Abdülkadir (1997), "*Garîbu'l-Hadîs Nev'inin Doğuşu ve Abdülğâfir b. İsmâ'îl el-Fârisî'nin 'el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim' Adlı Eseri*", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.

Şâtıbî, Ebû İshâk (2010), *el-Muvâfakât -İslamî İlimler Metodolojisi-*, (çev. Mehmet Erdoğan), c. II, İstanbul: İz Yayıncılık.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Cerîr (1420/2000), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkîr), c. I-XXIV, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.

Tartı, Nevzat (2016), *Tarihsellik Düşüncesi ve Hadislerin Anlaşılması*, Ankara: Otto Yayınları.

Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ (1398), *Sunen*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkîr), c. I-V, Mısır: Matbaatü Mustafa.

Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (1984), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Ünal, İsmail Hakkı, "Tıbb-ı Nebevî'nin Kaynağı", *2015 Adana Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, (edt: Hasan Akkanat, Ertuğrul Döner) Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016, s. 31-36.

Vâhidî, İmam Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (1991), *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, (thk. Kemal Besyûnî Zağlûl), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Watt, W. Montgomery (1986), *Muhammed Mekke'de*, (çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yeniçeri, Celal (2006), "Asr-ı Saadet'te Devlet Bütçesi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, c. II, İstanbul: Beyân Yayınları.

Yıldız, Hakkı Dursun (1991), "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud bin Ömer bin Ahmed (h. 1407), *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâimidi't-Tenzîl*, c. I, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi.

Zeydan, Corci (2013), *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (çev. Nejdet Gök), c. I, İstanbul: İletişim Yayınları.